

POSLEDNJI ŠEJHUL-ISLAM MUSTAFA SABRI-EFENDI (1869-1954): ULOGA I DJELOVANJE U PERIODU TRANZICIJE HILAFETA U SEKULARNI MODEL

Ertan ČAKO

SAŽETAK: Rad tretira život i djelovanje šejhul-islama Mustafe Sabri-efendija (1869–1954) u posljednjem periodu Osmanske Carevine, njegovo djelovanje u postosmanskoj Turskoj te život i rad nakon progonstva iz domovine. Mustafa Sabri-efendi veliki je islamski učenjak ehlišunetske provenijencije. Autor je velikoj broja knjiga i radova na arapskom i osmanskome. Osim što je bio vjerski učenjak i pjesnik široke naobrazbe, bio je i sjajan političar. Djela Mustafe Sabri-efendija su veoma značajna jer tretiraju razna pitanja, ali su za ovaj rad najzanimljivija ona koja se bave zaštitom i rekonstrukcijom vjerskog života u periodu gašenja osmanskog hilafeta i prelaska u sekularnu republiku. Njegova djela pokazuju duboko poznavanje ontološke i epistemološke strukture islamske teologije i moderne filozofije, a povijesni izvori ukazuju na to da je bio politički aktivan šejhul-islam i jedan od vodećih intelektualaca svog vremena.

Ključne riječi: šejhul-islam, Mustafa Sabri-efendi, hilafet, Osmanska Carevina, ukidanje hilafeta, Mustafa Kemal Atatürk, Republika Turska

Život Mustafe Sabri-efendija do kraja Prvog svjetskog rata

Mustafa Sabri rođen je 1869. godine u malom mjestu Tokat na sjeveru današnje centralne Turske. Otac mu je bio ugledni islamski učenjak Ahmed b. Muhammed el-Kazabadi-efendi (Karabela, 2003:36). Još u ranoj mladosti s devet godina naučio je Kur'an napamet (hifz) pokazavši zavidnu sposobnost učenja i ljubav za proučavanjem islamskih nauka. U vrijeme kada je zapadni obrazovni sistem postajao sve popularniji, šejh

Mustafa Sabri uveden je u klasični arapski jezik i književnost, islamsku teologiju, islamsko pravo i jurisprudenciju. Nakon što je stekao osnovno vjersko znanje u rodnom mjestu pred Ahmed-efendijem Zulfijezadeom, školovanje nastavlja u Kajseriju, jednom od vodećih centara islamskog znanja u Osmanskoj Carevini tog doba, gdje je proučavao predmete poput logike i nauke o raspravljanju i raspravi pred uglednim učenjakom Damad Mehmed Emin-efendijom. Po okončanju studija u Kajseriju,

odlazi u Istanbul, gdje završava studij iz akaida i usuli-fikha. Diplomom za spomenute nauke izdao mu je šejh Atif-beg. Sa željom da unaprijedi svoje znanje islamskih nauka, odlazi poznatom učenjaku, šejhu Ahmedu Asim-efendiji, kod kojeg izučava *huzûr dersleri* – predavanja i diskusije koje je ulema držala u prisustvu sultana a koje su se održavale u džamijama tokom mjeseca ramazana (Akbulut, 1992:32).

Godine 1890. u svojoj 22. godini položio je profesorski ispit Ruus-i

Tedris, i time stekao preduvjet za profesuru. Godinu dana kasnije imenovan je za profesora u Medresi Fatih (Akbulut, 1992:32), glavnom središtu za islamsko učenje u državi, gdje je predavao kur'ansku egzegezu, hadis, islamske pravne teorije i Tef-tazanijevo djelo o arapskoj retorici *El-Mutavvel* (Karabela, 2003:37).

Godine 1896. imenovan je na poziciju imama u džamiji Beşik-taş Asarije, a godinu dana kasnije imenovan je jednim od govornika (*muhatab*) huzûr dersova. Tu poziciju obnašao je do 1913. godine. Na huzûr dersovima bio je najmlađi učesnik, te je svojim znanjem privukao pažnju sultana i halife Abdulhamid hana II (Yavuz, 2006:350). On ga je imenovao svojim ličnim bibliotekarom u biblioteci na dvoru Jildiz (Yıldız Sarayı). Na tom položaju je proveo četiri godine, od 1900. do 1904. (Karabela, 2003:39) U istom periodu studirao je kur'anske kiraete pred Köse Niyazi-efendijom (Ercümen, 2014:26).

U to vrijeme kada je imao 29 godina, njegovi članci bivaju štampani u časopisu *Tarîk* i *Malûmat*.¹

Godine 1904. ponovno biva imenovan na mjesto predavača u medresi Fatih Sultan te prima odlikovanje Osmanije² (Osmaniye) i Medžidije³ (Mecidiyenîşanı) četvrtog ranga. Već naredne 1905. godine izabran je u akademski odbor znanstvenih publikacija i istraživanja za islamske studije (Tedkikat ve Te'lîfat-ı İslamiyye Hey'et-i ilmiyesi), što mu je omogućilo da studira i istražuje djela savremenih islamskih učenjaka. Članovi teološkog fakulteta Univerziteta u Istanbulu (Darü'l Fünûn), također ga biraju za profesora egzegeze Kur'ana (Karabela, 2003:39).

U augustu 1908. godine Mustafa Sabri i grupa od 112 muslimanskih

učenjaka osnovali su intelektualno društvo pod nazivom Društvo za islamske studije (Cem'iyeti ilmiye-i islamiye), časopis tog društva *Beyanü'l-Hakk* prvi put je objavljen u septembru 1908. godine. Na izborima Sabri biva jednoglasno izglasan na mjesto predsjednika ovog udruženja. Tokom tog razdoblja imenovan je i za predavača egzegeze Kur'ana u školi za vaize (Medresetü'l-vaizîn) (Karabela, 2003: 39–40).

Dana 17. novembra 1918. godine imenovan je za člana Akademije za islamsku filozofiju (Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye), odjel koji je osnovan u okviru ureda šejhul-islama u svrhu modernizacije kelama (islamske apologetike). Ubrzo nakon toga otvorena je i institucija specijalista za njegovanje modernog razumijevanja islama (Medresetü'l-Mütehassîsîn),⁴ gdje je predavao hadis. Za profesora hadisa na fakultetu Süleymaniye Darülhadîs, što je bila najviša profesura u hijerarhiji ilmijske, imenovan je 25. decembra 1918. godine. Također, pridružio se i društvu Udruženje profesora Medrese (Cemiyet-i Mûderrîsîn), osnovanom 15. februara 1919. godine. Niz vodećih islamskih učenjaka tog doba bili su uključeni u ovo udruženje.⁵

Politička karijera

U oktobru 1908. godine, nakon proglašenja drugog ustava (II Meşrûtiyet), odnosno proglašenja Ustavne monarhije, Mustafa Sabri izabran je u osmanski parlament (Meclis-i meb'ûsan) kao predstavnik Tokata. Uporedo s tim nastavio je predavati u medresi Fatih Sultan. Nakon kratkog vremena, na položaju parlamentarca održao je veoma zapažen govor u parlamentu o

konceptu slobode u islamu. Kao veoma artikuliran, elokventan, gorljiv i znanjem okićen govornik, Sabri u kratkom vremenu postaje jedan od najutjecajnijih političara (Karabela, 2003:41).

Nešto kasnije, 1910. godine, Mustafa Sabri je pristupio Narodnoj stranci (Ahali Fırkası), a godinu dana poslije stranci Slobode i jedinstva (Hürriyet ve İtilaf Fırkası). U periodu od 1911. do 1913. godine, Sabri postaje važna ličnost ove stranke zbog njegove glasne i žestoke opozicije mladoturskom Komitetu unije i napretka (İttihat ve Terakki Cemiyeti). Kao prominentna ličnost, Sabri biva izabran za potpredsjednika i glasnogovornika stranke Slobode i Jedinstva (Karabela, 2003:42).

Dana 23. januara 1913. godine, izvršen je državni udar, poznat i kao Racija na Uzvišenu portu (Bab-ı Alî Baskını), koji je izveo odbor Komiteta unije i napretka, predvođen Ismailom Enver-bejom i Mehmedom Talaat-bejom. Izvršen je iznenađni prepad na zgrade centralne osmanske vlade Uzvišenu portu (Bab-ı Alî). Tokom puča izvršen je atentat na ministra rata Nazım-pašu, a veliki vezir Kamil-paša bio je prisiljen dati ostavku. Nakon puča, vlada je pala u ruke Komitetu unije i napretka, sada pod vodstvom trijumvirata poznatog kao "Tri paše", koji su činili Enver, Talaat i Džemal-paša (Öznur, 1999).

Nakon racije Bab-i Alî, većina članova stranke Slobode i jedinstva morala je pobjeći iz Istanbula. Uprkos Sabrijevom izgnanstvu prvo u Egipat, potom u Rumuniju, od 1913. do 1918. godine, svojim djelovanjem iz egzila on i dalje ostaje najznačajnija figura anti-KUN (Komitet za uniju i napredak) grupe, stekavši visoku reputaciju u političkom

¹ Tarîk, Receb 6, 1316/November 1898; Cür'etli Bir Dekadan, Malûmat 163 Saban 1, 1316/December 1898: 863–865.

² Medalja Osmaniye. Sultan bi je dodijelio osmanskim državnim službenicima i vojnim vođama za izvanredne zasluge u službi.

³ Medalja Mecidiye. Dodjeljivana je onima koji bi desegnuli vrhunski uspjeh na polju nauke i vojnih zasluga. Nosioci prvog i drugog reda dobili su svoja priznanja u prisustvu sultana.

⁴ To je bila specijalna viša škola u kojoj su se učenici visokih škola (fakulteta)

doškolovali iz određene discipline, preteča današnjem postdiplomskom studiju.

⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/teali-i-islam-cemiyeti>

krugu Damat Ferit-paše.⁶ Njegovo izgnanstvo, službeno nije bio egzil, međutim, kada je Komitet za uniju i napredak stupio na vlast, pokušali su uhapsiti i zatvoriti Sabrija. Iz tog razloga, zajedno s mnogim saradnicima morao je pobjeći iz Istanbula. Sabri je kratko putovao u Pariz i Vatikan, a potom je boravio u Bukureštu kao politički azilant sve dok ga pripadnici Komiteta za Uniju i Napredak nisu vratili u Tursku 1918. godine. U tom periodu jedan od istaknutih članova Komiteta za uniju i napredak, Ibrahim Temo (1865–1939)⁷, pružio je Sabriju podršku. Komitet unije i napretka osuđuje ga na interni egzil i zabranu boravka u Istanbulu i bavljenja politikom te ga zajedno s kolegom Refikom Halidom (1888–1965)⁸ protjeruju u malo mjesto Biledžik (tur. Bilecik), na sjeverozapadu Turske (Karay, 1992). Dva mjeseca kasnije, Sabriju je dozvoljen ponovni dolazak u Istanbul. Ukidanjem ove odluke vratio se u Istanbul i u januaru 1919. godine, s grupom svojih prijatelja, ponovno osniva stranku Slobode i ujedinjenja (Karabela, 2003:44).

Služio je kao šejhul-islam u vladi Damad Ferid-paše, uspostavljene 4. marta 1919. godine. Djelovao je kao veliki vezir (premijer) umjesto Damada Ferid-paše, tokom njegove posjete pariškoj konferenciji 6. juna 1919. godine. U međuvremenu, usprotivio se slanju Mustafe Kemala u Anadoliju od strane sultana Vahdeddina koji mu

daje velike ovlasti. Iste godine, nakon pada vlade, sultan ga je imenovao za člana Senata. Bio je na čelu Udruženja profesora medresa, osnovanog 19. februara 1919. godine, a koje je prešlo u Udruženje za obrazovanje,⁹ u kojem je radio s Iskilipli Mehmedom Atifom¹⁰ i Saidom Nursijem¹¹. Godine 1920. imenovan je na položaj šejhul-islama u rekonstruktivnom kabinetu Damada Ferid-paše i djelovao je kao šef Državnog vijeća.

Imenovanje Mustafe Sabrija na položaj šejhu-l islama

Nakon Prvog svjetskog rata i okupacije Istanbula od strane savezničkih sila, Osmanska Carevina borila se s brojnim unutarnjim i vanjskim faktorima koji su radili na destabilizaciji i dezintegraciji države. Pretposljednji osmanski sultan Rešad, preminuo je 3. jula 1918. godine a naslijedio ga je Mehmed VI Vahdettin (1918–1922) s kojim će se okončati vladavina osmanske dinastije (Beydilli, 2005:39). U ovo veoma burno vrijeme u historiji Osmanske Carevine Mustafa Sabri je prvi put izabran za šejhul-islama, u prvom kabinetu velikog vezira Damad Ferida, 4. marta 1919. godine.¹² Nakon imenovanja na položaj šejhul-islama, Mustafa Sabri imenuje jednog od glavnih hanefijskih pravnika, Muhammeda Zahida Kevserija¹³ za svog zamjenika (Karabela, 2003:45).

U prva dva mandata Sabri se nije slagao s politikom vlade Damata

Ferida smatrajući ga nekompetentnim za položaj velikog vezira. Zbog ovog sukoba, kao i neslaganja s metodama vlade, posebno nakon ubistva nekih intelektualaca i novinara koji su bili protiv Unije i napretka, Mustafa Sabri ogorčen daje ostavku na položaj šejhul-islama u septembru 1919. godine. U mjesecu junu 1920. godine Sabri s grupom opozicionara osniva stranku Umjerenih sloboda i jedinstva. To je prva velika opoziciona stranka u turskoj političkoj historiji koja je osnovana kao odgovor vladi Unije i napretka tokom drugog ustavnog razdoblja. Njegovi saradnici i simpatizeri pokušali su predložiti njegovo ime za velikog vezira kao zamjenu za Damata Ferida, ali to nije uspjelo. Nakon toga, sultan Mehmed VI Vahdettin i kabinet, da bi smirili nemire, daju mu nekoliko položaja. U oktobru 1919. godine imenovan je stalnim i doživotnim članom Senata, a u julu 1920. godine ponovno je imenovan na mjesto šejhul-islama i postavljen za šefa Državnog vijeća. Kasnije je djelovao kao veliki vezir u Vijeću ministara, dok je Damat Ferit-paša prisustvovao Sevreskom ugovoru u augustu 1920. godine. Međutim, nijedna od ovih taktičkih nagrada nije ga prevarila jer nije postigao sporazum s ministrima o mnogim pitanjima i podnio je ostavku na mjesto šejhul-islama 25. septembra 1920. godine. Na toj je funkciji bio osam mjeseci i 21 dan (Karabela, 2003:46).

⁶ Damat Mehmed Ferit-paša: Pet puta veliki vezir posljednjeg osmanskog sultana Mehmeda VI Vahdettina i liberalni političar, zet sultana Abdulhamita II. 1888. imenovan u državno vijeće kao član, u Senat je ušao 1908. Osnivač je stranke Slobode i jedinstva s Mustafom Sabrijem 1911. godine.

⁷ Ibrahim Temo rođen je u Ohridu. Izbjegao je u Rumuniju 1895. godine. U Istanbul se vratio nakon revolucije 1908, ali se morao vratiti u Rumuniju nakon što je osnovao Demokrat Ahali Firkasi (Demokratska narodna partija) i ušao u sukob s Komitetom unije i napretka. 1920. godine izabran je u rumunski senat (Zürcher, 1984:13).

⁸ Refik Halid, turski esejist, humorist i romanopisac.

⁹ Ekmeleddin Ihsanoğlu; Teâlî-i Islâm Cemiyeti, TDV *İslâm Ansiklopedisi*: <https://islamansiklopedisi.org.tr/teali-i-islam-cemiyeti>

¹⁰ Turski islamski učenjak i književnik, više: <https://islamansiklopedisi.org.tr/iskilipli-mehmed-atif-efendi>

¹¹ Osmanski islamski učenjak, više: <https://islamansiklopedisi.org.tr/said-nursi>

¹² Takvîm-i Vekayi, br. 3488, str. I. Naknadno je ponovo imenovan na tu funkciju još dva puta te godine, a zatim četvrti put i posljednji put u julu 1920. godine. Drugi put od 19. maja 1919. do 20. jula 1919. godine, treći put od 21. jula 1919.

do 1. oktobra 1919. godine i četvrti put od 31. jula 1920. do 25. septembra 1920. godine. O službenim imenovanjima na ove položaje vidi Takvîm-i Vekayi, br. 3555 i 3604.

¹³ Zahid Kevseri (1879–1952) rođen je u malom mjestu Duzdže (Düzce) u današnjoj Turskoj. Cijenjeni je učenjak ehli-sunneta krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Napisao je preko pedeset knjiga na arapskom jeziku iz islamske pravne povijesti, islamske pravne teorije (usuli-fikh), kur'anske egzegeze i hadisa. Pod pritiscima sekularne vlade, u Republici Turskoj izbjegao je u Egipat 1922. godine, gdje je ostao do kraja života.

Sejjid Mehmed Nuri Efendi (1859–1927),¹⁴ imenovan je šejhul-islamom umjesto Mustafe Sabrija.

Život u egzilu

Novembra 1922. godine zbog protivljenja politici Mustafe Kemale Atatürka (1881–1938) i opozicije njegovoj novoj vladi, morao je izbjeći u Aleksandriju, Egipat, s porodicom i nekolicinom svojih prijatelja i saradnika. U januaru 1923. godine Husein b. Ali iz Mekke (1853–1931), emir Hidžaza, pozvao je sultana Vahdettina, koji je u to vrijeme bio na Malti, da ostane u Mekki. Nakon dopisivanja sa Sabrijem koji je u tom trenutku bio u Egiptu, sultan Vahdettin je prihvatio poziv emira Huseina. Mustafa Sabri s grupom prijatelja pridružuje se sultanu Vahdettinu i u Mekki ih dočekuje emir Husein. Zbog svoje lojalnosti sultanu, Sabri ostaje uz njega pet mjeseci, ali zbog neslaganja s politikom emira Huseina, napušta Hidžaz i vraća se Kairo (Karabela, 2003:47). Poziv sultanu Vahdettinu, koji je obnašao i poziciju halife muslimana, u Mekku, bio je ustvari jedan od Huseinovih trikova da pokuša isposlovati preuzimanje titule halife od sada prognanog sultana i halife, što mu nije pošlo za rukom. Sultan Vahdettin je prozreo ovu nakanu i nezadovoljan napustio Hidžaz.

Usljed učestalih pritisaka, u januaru 1924. godine Mustafa Sabri napušta Egipat i odlazi za Libanon. U Libanonu boravi devet mjeseci, gdje objavljuje svoju knjigu *Al-Nakir 'ali Munkiri al-Ni'mah min al-din wa-al-Khilafah wa-al-Ummah* (Odbijanje onih koji kritiziraju blagodati dina, hilafeta i ummeta, u vrijeme ukidanja hilafeta u Turskoj (februar 1924). Nakon toga, ponovo se seli u Rumuniju. Za to su vrijeme njegovi članci objavljivani u Egiptu u časopisu *Al-Akhbar* (Karabela, 2003:48).

Nakon nekoliko godina boravka u Rumuniji, 1927. godine, zajedno sa sinom Ibrahimom Rušdijem¹⁵ (1897–1983), Sabri je utočište pronašao u Komotini (Gümülcine),

zapadna Trakija u Grčkoj, gdje je živjela velika turska zajednica. Tokom svog boravka u Grčkoj objavljuje u časopisima *Yarin* (Sutra) i *Peyam-i islam* (Poruka islama), u kojima oštro napada nove mjere sekularističke vlade u Turskoj.

Mustafa Sabri je ulagao sav svoj intelektualni potencijal da osujeti potpuno distanciranje Turske od svojih povijesnih osmansko-islamskih korijena. Time je postao neprijatelj države te je u maju 1927. godine lišen turskog državljanstva zajedno s još 149 osoba, uključujući i njegovog sina Ibrahima.¹⁶ Sabri je poezijom antagonistički odgovorio na odluku oduzimanja turskog državljanstva napisavši dužu pjesmu "İstifa ediyorum" – Dajem ostavku (Sabri, 1927:1–2), u kojoj kritizira antiislamske aktivnosti Ankare u ime turskog nacionalizma (Ozoglu, 2011:43).

Tokom posjete grčkog premijera Venizelosa (1864–1936) Turskoj traženo je da Grčka protjera određene turske opozicione političke azilante koji su bili aktivni protivnici novog režima u Ankari. U aprilu 1931. godine Mustafa Sabri, neformalni vođa osmanskog tradicionalnog elementa, pod prisilom je napustio Grčku (Alexandris, 1983:187). Iako su se Grčki hrišćanski svećenici i članovi parlamenta trudili da neko vrijeme zaštite Sabrija, Grčka vlada tražila je od njega da zajedno s porodicom napusti zemlju (Karabela, 2003:48–49).

Nakon nekoliko mjeseci, u januaru 1932. godine, Mustafa Sabri, po treći i posljednji put odlazi u Egipat. Ovog puta egipatski intelektualci i pisci poput dekana Al-Azhara šejha Mustafe el-Meragija (1881–1945) i šejha Mahmuda Šeltuta (1893–1963) ukazuju mu veliko poštovanje i dobrodošlicu. Egipatski kralj Faruk I lično ga je dočekao i poželio mu dobrodošlicu u svoju zemlju.

U ovom periodu Sabrijevi članci su objavljivani u brojnim egipatskim časopisima i novinama (Karabela, 2003:49). Njegovi radovi i aktivnosti tokom ovog perioda osigurali su mu novu reputaciju u Egiptu. Stekao je mnogo uglednih prijatelja iz intelektualnog miljea i može se kazati da je svoju kuću pretvorio u školu u kojoj su se odvijale debate i dijalozi. U međuvremenu, izabran je za člana Komisije za očuvanje i unapređenje vakufske imovine osnovane pri ministarstvu vakufa u Egiptu. Kada je objavio svoje djelo *El-Kavlul-faşl*, pozvan je u kraljevsku palaču i s velikim počastima pohvaljen. Aktualne novine tog vremena, kao što su *El-Ehram*, *El-Ahbar* i dr. utrkiivali su se da objave Sabrijeve članke i studije.¹⁷

Tokom boravka u Egiptu, žestoko je kritizirao i stavove muslimanskih modernista tog vremena, poput Kāsima Emina, Muhammeda Ferīda Vedždija, Muhammeda Mustafe el-Meragija, Muhammeda Huseina Sahnea, Alija Abdurrazika i drugih koji su pod utjecajem vesternizacije islam tumačili prema zapadnjačkim mjerilima i vrijednostima.

Iako je 1938. godine Republika Turska amnestirala 150 eminentnih zvaničnika u egzilu, on se nije vratio u Tursku i ostatak života proveo je u Egiptu. Kemal Atatürk ga je pozvao da se vrati, rekavši da mu je oprostio, ali odgovor šejhul-islama je bio: "Oprostio mi je, ali ja njemu nisam" (Karabela, 2003:50).

Umro je 12. marta 1954. godine (7. redžeba 1337. h.g.) u Egiptu, u 86. godini. Ukopan je u 'Abbasiji.

Pisana djela i radovi

Mustafa Sabri počeo je pisati kad je imao devetnaest godina i ostao je produktivan pisac. Napisao je četrnaest knjiga, brojne članke na

¹⁴ Mehmed Nûri Efendi, Türkiye Diyanet Vakfı *İslâm Ansiklopedisi* <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-nuri-efendi>

¹⁵ O Ibrahimu Rušdiji vidi: Ibnülemin, 1988:2178–2182.

¹⁶ Türk Parlamento Tarihi. TBMM-II. Donem (1923–1927), 1, pp. 577–579; Resmî Ceride 608 (15 June 1927): 2632.

¹⁷ Türkiye diyanet vakfı *İslam ansiklopedisi*: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-sabri-efendi>

arapskom i osmanskome, a preveo je i niz knjiga i članaka na osmanski.

Jedna od izvanrednih karakteristika njegovih djela jeste da u svojim preciznim uvodima gotovo svaku knjigu započinje navodeći cilj, pristup i metodologiju, što je bila rijetkost u njegovo vrijeme. Mustafa Sabri je bio erudita u pravom smislu te riječi, pa je za potpuno razumijevanje njegovih djela potrebno solidno poznavanje logike, islamske teologije i filozofije, arapske književnosti i retorike, islamskih pravnih teorija te srednjovjekovne i moderne filozofije (Karabela, 2003:54).

Bez sumnje, kada se zaviri u bibliografiju i cjelokupno intelektualno naslijeđe Mustafa Sabri-efendije, s pravom se može kazati da je to bio prvak i perjanica islamskih intelektualaca 20. stoljeća, koji je pronikao i znanjem obuhvatio sve tradicionalne islamske nauke i povijest islamske civilizacije.

Uz knjige, Mustafa Sabri je napisao brojne članke na osmanskome i arapskom jeziku. Dijapazon tema kojima se bavio bio je

širok i obuhvatao je islamsku pravnu teoriju i teologiju, arapsku književnost i retoriku, aktualna društvena i politička pitanja. Njegovi članci objavljeni su u brojnim časopisima i novinama, poput: *Beyanü'l-Hak, Sebîlürresad, Tarik, ikdam, Malûmat, Alemdar, Meslek, Tesisat, Peyam-i Sabah, Millet, Yarin, Peyam-i islam, Yeni Gazete, al-Ahram, al-Akhhbar, Muqattam, al-Jami'ah al-Zaytuniyah, Minbar al-Sharg, al-Fathî al-Hidaya al-islamiyah* (Karabela, 2003:60).

Zaključak

Mustafa Sabri-efendi je kraj osmanskog hilafeta doživio kao visoko rangirana osoba, našavši se u žustrim raspravama o očuvanju i reformi hilafeta. Suočen s rastućim snagama sekularizma i turskog nacionalizma, zauzeo je čvrst stav pozivajući na oživljavanje tradicionalnih vrijednosti, povratak islamu i reformu koja je obuhvatala sve aspekte života, uključujući kulturu, nauku, politiku, ekonomiju i sl. U skladu s tim, pisao je djela koja

su doprinosila rješavanju aktualnih problema muslimana, bavio se političkim aktivnostima, analizirao i kritizirao političke poretke koji su dominirali muslimanskim svijetom i svojim radom skretao pažnju na opasne aktivnosti i agende neprijatelja muslimanskih zajednica.

Sabrijeve ideje o vjeri i društvenoj pravdi i danas su relevantne te je stoga važno upoznati se s njegovim životom i djelima.

Sabri-efendi hrabro je ostao dosljedan svojoj ideji, nije se libio javno izraziti svoje protivljenje agresivnoj sekularističkoj administraciji koja je nastojala okončati hilafet, cilj u kojem su na kraju i uspjeli. Trpio je progonstvo, pokušaje atentata, neprestane egzile, krajnje siromaštvo, ali sve je to podnio postojano, ustrajno slijedeći svoj put, bez krivudanja, skretanja, odstupanja i odustajanja. Većinu svojih iskušenja pretrpio je kao rezultat opće kampanje protiv onoga u šta je vjerovao. Nijedan položaj ili status nikada nisu mogli pokolebati i odvratiti Sabri-efendija od njegovih ideala, vjere i istine.

Literatura

- Akbulut, Ahmet (1992). "Şeyhülislam Mustafa Sabri ve Görüşleri (1869–1954)", *İslâmî Araştırmalar*.
- Alexandris, Alexis (1983). *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918–1974*. Athens: Centre for Asia Minor Studies.
- Beydilli, Kemal, (2005). "Od Kuçukkajnardže do propasti", *Historija Osman-ske države – Hrestomatija* (priredio: Ahmet Alibašić). Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- Ibnülemin, Mahmut, Kemal, İnal (1988). *Son asır Türk şairleri*, I, İstanbul: Dergah Yay.
- Ihsanoğlu, Ekmeleddin. "Teâlî-i İslâm Cemiyeti", *TDV İslâm Ansiklopedisi*: <https://islamansiklopedisi.org.tr/teali-i-islam-cemiyeti>
- Karabela, Mehmet Kadri (2003). *One of The Last Ottoman Şeyhülislams Mustafa Sabri Effendi (1869–1954): His Life, Works and Intellectual Contributions*. Montreal: Institute of Islamic Studies, McGill University.
- Karay, Refik, Halid (1992). *Minelbab ilel-mıhrab: 1918 Mütarekesi Devrinde Olan Biten işlere ve Gelip Geçen insanlara Dair Bildiklerim*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Öznur, Alkan, Mehmet (1999). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi*.
- Ozoglu, Hakan (2011). *From Caliphate to Secular State – Power Struggle in the Early Turkish Republic state*.
- Sabri (1927). "İstifâ Ediyorum", *Yarin* 2.
- Şeyma Ercümen (2014). *Ebussuûd efendi'nin fetvaları ile ceride-i ilmiyye fetvalarının mukayesesi*, Bursa.
- Şevki, Yavuz, Yusuf (2006). "Mustafa Sabri Effendi", *İslâm Ansiklopedisi*, sv. XXXI. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tarik, Receb 6, 1316/November 1898; Cür'etli Bir Dekadan, *Malûmat* 163 Saban 1, 1316/December 1898: 863–865.
- Türk Parlamento Tarihi. TBMM-II. Dönem (1923–1927), I, pp. 577–579; Resmî Ceride 608 (15 June 1927): 2632.

الموجز

الشيخ مصطفى صبري أفندي (1869-1954)
آخر من شغل منصب شيخ الإسلام
دوره ونشاطه خلال فترة التحول من
الخلافة إلى النموذج العلماني

أرتان تشاكو

يتناول المقال حياة وأعمال شيخ الإسلام مصطفى صبري أفندي (1869-1954) في أواخر عهد الدولة العثمانية، والفترة التي جاءت بعدها، وحياته وعمله بعد نفيه من وطنه. مصطفى صبري أفندي عالم مسلم بارز من علماء أهل السنة والجماعة، وله الكثير من الكتب والمؤلفات باللغتين العربية والتركية العثمانية. وبالإضافة إلى كونه عالما وشاعرا واسع الثقافة، كان أيضا سياسيا بارزا. تكتسب أعمال مصطفى صبري أفندي أهمية بالغة نظرا لمعالجتها قضايا متنوعة، وقد اخترنا في هذا المقال تلك الكتب التي تتناول حماية الحياة الدينية وإعادة بنائها في فترة زوال الخلافة العثمانية والتحول إلى الجمهورية العلمانية. وتُظهر أعماله تمكُّنه المتين من البنية الوجودية والمعرفية في علم الكلام الإسلامي والفلسفة الحديثة، وتشير المصادر التاريخية إلى أنه كان شيخ إسلام وناشطا سياسيا وأحد أبرز مفكري عصره.

الكلمات المفتاحية: شيخ الإسلام، مصطفى صبري أفندي، الخلافة، الدولة العثمانية، إلغاء الخلافة، مصطفى كمال أتاتورك، الجمهورية التركية.

Abstract

THE LAST SHAYKH AL-ISLAM, MUSTAFA SABRI EFENDI (1869-1954): HIS ROLE AND INFLUENCE DURING THE TRANSITION FROM THE CALIPHATE TO THE SECULAR MODEL

Ertan Čako

This paper examines the life and work of Shaykh al-Islam Mustafa Sabri Efendi (1869-1954) during the final period of the Ottoman Empire, his activities in post-Ottoman Turkey, and his intellectual contributions following exile from his homeland. Mustafa Sabri Efendi was a prominent Islamic scholar of the *Ahl al-Sunnah* tradition (to believe and live in the way that the Qur'an and the Sunnah teach us), the author of numerous works in both Arabic and Ottoman Turkish. In addition to being a scholar and a poet of broad education, he was also an astute political figure. His writings are of particular significance as they address a wide range of topics, with special relevance to this study being his efforts to defend and reconstruct religious life during the dissolution of the Ottoman Caliphate and the emergence of the secular Turkish Republic. His works reflect a deep understanding of both the ontological and epistemological foundations of Islamic theology as well as modern philosophy. Historical sources further testify to his role as a politically engaged Shaykh al-Islam and one of the leading intellectuals of his era.

Keywords: Shaykh al-Islam (the head of a Muslim religious order or community), Mustafa Sabri Efendi, *Caliphate* (An Islamic form of government that represents the political unity and leadership of the Islamic world), Ottoman Empire, abolition of the *Caliphate*, Mustafa Kemal Atatürk, Republic of Türkiye.